

VAD KAN VI LÄRA AV BIOLOGI-FORSKNING OM ”KÖNSROLLER”?

MALIN AH-KING & INGRID AHNESJÖ

I den allmänna debatten hänvisas ofta till biologisk kunskap för att förklara människans könsroller. Så har det varit under en lång tid, och så är det fortfarande. Vi vill här ta itu med ett färskt exempel på denna minst 150-åriga tradition som återkommande kritiseras av feminister och som långtifrån alla biologer håller med om.¹ Föreställningarna om vad som är biologiskt och ”naturligt” har historiskt sett och till dags dato använts för att förtrycka dem som avviker utifrån samtidens rådande ideologier. I dagens mer nyliberala ideologi, där individen framhålls som autonom, ges åter mer utrymme för biologiska förklaringar. Vi kommer utifrån det aktuella exemplet peka på vikten av att hålla isär olika begreppsdefinitioner och därigenom förhindra den generalisering och snedvridning som alltjämt präglar kopplingar mellan biologi och kön. Vi menar att forskarsamhället i mötet med samhällets olika arenor bär ett ansvar vad gäller att på vetenskaplig grund belysa den mångfald och komplexitet som biologisk forskning visar på.

Vi tar utgångspunkt i biologen Mårten Hjernquists (disputerad zoolog) artikel på nätforumet Newsmill, där han diskuterar könsroller och genusvetenskap och hävdar att ”Mycket av denna debatt och ”forskning” styrs av politiska ideologier”, där biologisk kunskap inte tas tillvara. Han menar att ”vi föds med könsroller”², och att könsroller är väl beforskat inom biologin. Med hänvisning till de sätt på vilka biologisk forskning har använts i ideologiska sammanhang vad gäller könsroller skriver Hjernquist: ”Om någon använder vetenskapliga rön som ett instrument för att förtrycka eller begränsa en annan individ är det just

förtryckandet och begränsandet som vi ska angripa, inte den grundläggande kunskapen vi erhållit om exempelvis våra könsroller". Vi ska inte kritisera vetenskapen, menar Hjernquist, utan förtryckandet. Frågan är då hur denna "grundläggande kunskap" ser ut, och vad som händer när den vetenskapliga kunskapen inbegriper könsstereotyper?

Här kommer vi att visa att 1) det är problematiskt att som Hjernquist förväxla den allmänna betydelsen av begreppet könsroller med det som kallas könsroller i biologin. 2) Det är en mångfald av fenomen som inom biologin kallas könsroller, vilket gör det problematiskt att generalisera dessa till "könsroller i naturen", eftersom det döljer variation. 3) Hjernquist sammanblandning av begreppen och stereotypa generaliseringar av könsroller i naturen leder till att han överbetonar betydelsen av biologiska faktorer för vad som i allmänt tal kallas könsroller.

Feministiska vetenskapsociologer har visat att föreställningar om genus påverkar biologisk vetenskap och att språket har betydelse för hur kulturella föreställningar inkorporeras i naturvetenskap och både möjliggör och begränsar tolkningar.³ Vi vill således titta närmare på begreppet könsroller.

Det är viktigt att från början klargöra att användningen av termen könsroll inom biologin står i skarp kontrast till den gängse definitionen av könsroll⁴, som enligt Nationalencyklopedin förklaras som en "sammanfattande term för socialt och kulturellt betingade skillnader mellan könen vad avser beteende, värderingar, normer, föreställningar, resurser, makt och prestige."⁵ I den gängse allmänna definitionen läggs betoningen vid socio-kulturella företeelser och sammanhang.

Det som kallas "könsroller" inom biologin, varierar vad gäller betydelser, betydelser som inte sällan är motsägelsefulla. Det mönster som är mindre vanligt, exempelvis hon-hon konkurrens om parningar kallas ofta "omvända könsroller". Det som dessa olika betydelser har gemensamt är att de utgår från en intuitiv förståelse och från en stereotyp och generaliserande uppfattning om vad honor och hanar "normalt" gör, exempelvis att hanar slåss och honor vårdar ungar. Det är alltså en mängd olika beteenden som benämns "könsroller", framför allt i betydelserna 1) vilket kön som företrädesvis konkurrerar om parningar, 2) graden av kräsenhet i partnerval 3) vård av avkomma. Begreppet används också i betydelsen vilket kön som står för uppvaktning och territoriehållande, och även här präglar en intuitiv förståelse vad som benämns "könsroller". Dessa olika betydelser sammanfaller inte alltid, därför kan en art anses ha en "omvänd könsroll" i en betydelse men inte

i en annan, vilket blir motsägelsefullt. Dessutom varierar det som betraktas som "omvända könsroller" mellan djurgrupper eftersom vad som är vanligt varierar. Hos fiskar är hanlig yngelvård vanligast när avkomman vårdas, och det är ofta hanar som konkurrerar om parningar, men hos däggdjur och fåglar är vård av avkomman företrädesvis ett honligt beteende och även här konkurrerar hanar ofta om parningar. I motsats till den allmänna betydelsen av könsroller, är det som betonas i de biologiska betydelseerna alltså parning och fortplantningsstrategier.

I och med denna fundamentala skillnad i begreppsinnehåll uppstår ett stort problem om man som Hjernquist blandar ihop de

biologiskt definierade könsrollerna hos djur och det som i allmänt tal kallas könsroller. Han skriver: "Det är viktigt att påpeka att det inte finns några vetenskapliga belegg för att könsroller skapas utifrån (enbart av miljön) eller är något som man kan välja. Lika lite som man kan välja andra egenskaper."⁶ Här blir sammanblandningen av de biologiska och allmänna betydelseerna av könsroller uppenbar. I den allmänna debatten handlar könsroller om allt från vem som tar hand om barnen, vilka leksaker pojkar och flickor föredrar, könsbundna färger på kläder till yrkesval. Frågan är vad Hjernquist menar att man inte kan välja? Det vore absurt att exempelvis påstå att små könsceller (definitionen av att vara hane) leder till preferens för blå kläder. – Ja, eller rosa som ansågs vara en starkt maskulin färg för hundra år sedan.⁷

Det blir problematiskt när man liksom Hjernquist generaliserar till att tala om "könsroller hos djur" eftersom det gör att man döljer variation.⁸ Detta sker både inom forskningen⁹ och när biologer förklarar könsrollsforskning mer populärt.¹⁰ Hjernquist menar (och här är han inte ensam) att "könsroller" hos djur orsakas av att honor producerar relativt stora könsceller och att hanar producerar små könsceller (vilket är den biologiska definitionen av hona respektive hane). Detta orsakssamband är emellertid mer komplext och ifrågasatt. Det finns en stor variation i de beteenden och egenskaper som kallas "könsroller", vilket just *inte* kan förklaras av skillnader i köncellernas storlek.¹¹

Det finns till exempel honor som konkurrerar om parningar, hanar som vårdar ägg och ungar, och att hanar är kräsna i sitt partnernival förekommer hos många djur.¹² Det finns djur som över en

Det vore absurt att exempelvis påstå att små könsceller (definitionen av att vara hane) leder till preferens för blå kläder.

fortplantningssäsong kan växla från hon-hon konkurrens till han-han konkurrens om parningar, ofta påverkas dessa beteenden av omgivningsfaktorer som temperatur, tillgången på mat, bon med mera, och de så kallade "könsrollerna" är mycket mer dynamiska och påverkbara än en medfödd könsroll och det finns just vetenskapliga belägg för detta.¹³

Även Hjernquist beskriver hur miljön påverkar "könsroller", att det finns variation med exempel på "omvända könsroller" och att "urvalsprocesserna för könsrollerna har helt enkelt samverkat, växelverkat och påverkats av miljön och den evolutionära historien vilket har gett upphov till all variation vi ser i naturen, oss människor inkluderat". När det gäller partnerval hos djur finns forskning som visar att just ekologiska och sociala faktorer inverkar på hur kräsen en individ är i sitt val (en betydelse av "könsroll") – oavsett kön.¹⁴ Trots att Hjernquist beskriver denna variation, låter han påskina att grunden till "könsrollerna" kan förklaras med skillnader i köncellernas storlek. Det är en paradox att biologer trots all denna kunskap om variation fortsätter att beskriva honor och hanar i stereotypa termer och att variation bortförklaras som avvikelser eller undantag.¹⁵

Även när man ser till de biologiska betydelserna av könsroller kan människor användas för att illustrera att både partnerval och konkurrens om parningar förekommer hos båda könen: olika variabler, såsom att könen skiljer sig åt i dödlighet kan leda till olika sexuella strategier också hos människor.¹⁶ Hjernquist förminskar alltså variationen i det som kallas könsroller hos djur. Detta i kombination med att Hjernquist förväxlar den allmänna betydelsen av könsroller med de biologiska gör att han överbetonar biologiska faktorerers effekt för vad som allmänt kallas könsroller hos människor.

Många andra forskare har liksom vi kritiserat ordval som för med sig könsstereotyper i forskning om djur.¹⁷ Användande av begreppet könsroll i en väl definierad betydelse behöver inte skapa inom-vetenskapliga problem, men de generaliseringar och stereotypa associationer som begreppet könsroller för med sig kan forma medvetna och omedvetna förväntningar som sedan påverkar till exempel vilka hypoteser som ställs.¹⁸

Vi beskriver inledningsvis hur Mårten Hjernquist menar att debatten om könsroller och forskning inom genusvetenskap styrs av politiska ideologier, och är ett sammanhang där biologisk kunskap inte tas tillvara. Mot bakgrund av vad som framkommit i den här texten uppstår frågan om vilken politisk ideologi som styr Hjernquist när han hävdar att vetenskapen inte ska ifrågasättas ur ett genusperspektiv? Den

biologiska forskningen har försett oss med grundläggande kunskaper vad gäller djurs omfattande variation gällande "könsroller". Hur kommer det sig då att Hjernquist, trots detta, skriver fram en stereotyp bild av "könsroller"? Svaret kan möjligen formuleras med Evelyn Fox Kellers ord: ideologins påverkan på naturvetenskapen, särskilt androcentricitet, har förmodligen störst effekt genom förbiseendet av vissa teoretiska tolkningar.¹⁹ Härmed har vi gjort det som Hjernquist efterfrågar: vi har "angripit" förtryckandet, här i form av hänvisningen till biologi för att förklara "medfödda" könsroller bland människor.

Noter

- 1 Ruth Bleier: *Science and Gender. A Critique of Biology and its Theories on Women*, Pergamon 1984. Ruth Hubbard: *The Politics of Women's Biology*. Rutgers University Press, cop. 1990, Anne Fausto-Sterling, Patricia A. Gowaty och Marlene Zuk: "Evolutionary Psychology and Darwinian Feminism." *Feminist Studies* 1997/23 (2), s. 403-417, Malin Ah-King: "Toy story – en vetenskaplig kritik av forskning om apors leksakspreferenser" *Tidskrift för genusvetenskap*, 2009/2-3, s. 47-63.
- 2 Mårten Hjernquist: "Fil. Dr. i biologi: Vi föds med könsroller", Newsmill 2012-02-26, <http://www.newsmill.se/artikel/2012/02/22/vi-f-ds-med-knsroller?page=1>. Samtliga citat av Hjernquist i artikeln är hämtade från samma källa.
- 3 Bonnie Spanier: *Im/partial science. Gender Ideology in Molecular Biology*, Indiana University Press 1995, Evelyn Fox Keller: "Feminism and Science", *Signs* 1982/7 (3), s. 589-602.
- 4 Det är också intressant i sammanhanget att termen könsroller inte längre används inom genusvetenskapen, utan har ersatts av den mer dynamiska terminologin "doing gender". Candace West, Don H. Zimmerman: "Doing gender." *Gender & Society* 1987/1, s. 125-151. Med "doing gender" menas att genus görs i olika situationer, att vi bidrar till att skapa oss själva som kvinnor och män.
- 5 Nationalencyklopedin on-line <http://www.ne.se/>
- 6 Hjernquist 2012.
- 7 Cordelia Fine: *Delusions of Gender: How Our Minds, Society, and Neurosexism Create Difference*, W. W. Norton & Company 2010.
- 8 Malin Ah-King: "On anisogamy and the evolution of 'sex-roles'" *Trends in Ecology and Evolution* 2012.
- 9 Lukas Schärer, Locke Rowe & Göran Arnqvist: "Anisogamy, chance and the evolution of sex roles" *Trends in Ecology and Evolution* 2012/27(5), s. 260 - 264.
- 10 Hjernquist 2012.
- 11 Ah-King 2012.
- 12 Dominic A. Edward och Tracey Chapman: "The evolution and significance of male mate choice", *Trends in Ecology & Evolution* 2011/26(12), s. 647-654.
- 13 Se till exempel Charlotta Kvarnemo: "Temperature affects operational sex

- ratio and intensity of male-male competition: Experimental study of sand gobies, *Pomatoschistus minutus*", *Behavioral Ecology* 1996/7, s. 208-212, Elisabet Forsgren, Trond Amundsen, Åsa A. Borg & Jens Bjelvenmark: "Unusually dynamic sex roles in a fish", *Nature* 2004/429, s. 551-554.
- 14 Malin Ah-King: "Flexible mate choice", *Encyclopedia of Animal Behavior*, Janice Moore & Michael D. Breed (red.), Elsevier 2010.
  - 15 Malin Ah-King: "Biologins paradox: föränderliga kön och rigida normer" *Lamda Nordica* 2011/4, s. 26-52.
  - 16 Gillian R. Brown, Kevin N. Laland & Monique Borgerhoff Mulder: "Bateman's principles and human sex roles" *Trends in Ecology and Evolution* 2009/24, s. 297-304.
  - 17 Patricia A. Gowaty: "Sexual terms in sociobiology: emotionally evocative and, paradoxically, jargon", *Animal Behaviour* 1982/30, s. 630-631, Fausto-Sterling 1992. Marlene Zuk: *Sexual selections, what we can and can't learn about sex from animals*, University of California Press 2002, Nathan W. Bailey & Marlene Zuk: "Same-sex sexual behavior and evolution", *Trends in Ecology and Evolution* 2009/24, s. 439-46, Kristina Karlsson Green & Josefin A. Madjidian: "Active males, reactive females: stereotypic sex roles in sexual conflict research?", *Animal Behaviour* 2011/81(5), s. 901-907.
  - 18 Marcy F. Lawton, William R. Garstka & J. Craig Hanks: "The mask of theory and the face of nature", *Feminism and evolutionary biology, boundaries, intersections and frontiers*. Patricia A. Gowaty (red), Chapman & Hall 1997, s. 63-85.
  - 19 Keller 1982.

Malin Ah-King är evolutionsbiolog och genusforskare vid Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet. Epost: malin.ah-king@gender.uu.se

Ingrid Ahnesjö är professor i zoekologi vid Evolutionsbiologiskt centrum, Uppsala universitet. Epost: ingrid.ahnesjo@ebc.uu.se